

Διασπάσεις και μεταλλάξεις του βενιζελικού χώρου τη δεκαετία του '40. Η περίπτωση της Μακεδονίας

Τάσος Χατζηναστασίου

Δρ. Ιστορίας, Α.Π.Θ.

Θα ξεκινήσω από ένα συγκεκριμένο επεισόδιο, όπως μου το αφηγήθηκε ένας από τους νεότερους τότε, μόλις 16 χρονών στα τέλη Αυγούστου του 1944, αντάρτες της Νέας Μπάφρας Σερρών, ο Κωνσταντίνος Χατζηθεοδωρίδης (Δελή-Κώτσος), ανιψιός του οπλαρχηγού Θεόδωρου Τσακίριδη.¹ Το επεισόδιο διαδραματίζεται στο Παγγαίο όπου βρισκόταν το λημέρι των ανταρτών. Λίγο νωρίτερα είχε φτάσει από τη δυτική πλευρά του Στρυμόνα, ομάδα Ελλήνων αξιωματικών, μελών εθνικιστικών οργανώσεων της Θεσσαλονίκης για να αναλάβει τη στρατιωτική οργάνωση και εκπαίδευση των ανταρτών της βουλγαροκρατούμενης Μακεδονίας.² Ο επικεφαλής των αξιωματικών, ο αντισυνταγματάρχης ΠΒ Αβδελάς Βασίλειος, φώναζε τον Δελή-Κώτσο και του είπε πως είχε μαζί του κονκάρδες με το βασιλικό στέμμα αλλά πώς να τα μοίραζε στους γνωστούς μέχρι τότε για τα αντιμοναρχικά τους αισθήματα, Ποντίους Μπαφραλήδες; «Εγώ θα τα μοιράσω!» του είπε αυθόρμητα ο έφηβος αντάρτης. Και πράγματι τα μοίρασε χωρίς να προκληθεί η παραμικρή αντίδραση. Αυτό το επεισόδιο που διασώζει η προφορική μαρτυρία του γερο-Μπάφραλη, ο οποίος διατηρούσε σε προχωρημένη ηλικία τα φιλοβασιλικά του αισθήματα, αποδίδει συμβολικά την μετάλλαξη ενός τμήματος των βενιζελικών προσφύγων σε φιλοβασιλικούς.

Οι Μπαφραίοι ή Μπαφραλήδες είναι Πόντιοι από την περιοχή της Μπάφρας ενός συμπλέγματος χωριών του Δυτικού Πόντου, με αυτό το όνομα ωστόσο συνήθως καλούνταν όλοι οι τουρκόφωνοι Πόντιοι ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη καταγωγή τους. Χαρακτηριστικό τους η πρόσφατη εμπειρία του ποντιακού αντάρτικου και των διωγμών που ακολούθησαν την αποχώρηση του ρωσικού στρατού από τον ανατολικό Πόντο.³ Μάλιστα, ένας σημαντικός αριθμός ποντιακών κοινοτήτων ουσιαστικά μεταφυτεύτηκαν από τον Πόντο στην Ελλάδα διατηρώντας την κοινωνική τους συγκρότηση

1 Χατζηθεοδωρίδης, Κ. (Δελή-Κώτσος), *προφορική μαρτυρία*, Νέα Μπάφρα, 24/2/1997. Για τους αντάρτες του Μπαρμπα-Θεόδωρου Τσακίριδη, από τη Νέα Μπάφρα και την Ηλιοκόμη Σερρών που βρίσκονται στις υπόγειες του Παγγαίου από την πλευρά του Ν. Σερρών, όλοι τους τουρκόφωνοι Πόντιοι, βλέπε, Χατζηναστασίου, Τ. (2003), *Αντάρτες και Καπετάνιοι. Η εθνική αντίσταση κατά της βουλγαρικής κατοχής της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, 1942-1944*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Αφών Κυριακίδη, σ. 34-35, 108-110, 116-118, 147, 177-178.

2 Χατζηναστασίου, στο ίδιο, σελ. 177-178.

3 Για το ποντιακό αντάρτικο, βλέπε, Αντωνιάδης, Γ. & Τανιμανίδης, Π. (1992), *Το αντάρτικο του Πόντου*. Θεσσαλονίκη: έκδοση σωματείου «Παναγία Σουμελά». Μία μάλλον «ρομαντική» παρουσίαση του φαινομένου που στερείται επιστημονικής εγκυρότητας. Σαμουλίδης, Χ. (1985), *Ιστορία του Ποντιακού Εξπλιτισμού*. Αθήνα: Αλκυών, σ. 244-250· Αγιζίδης, Β. «Το ελληνικό ολοκαύτωμα του Πόντου», στο Αγιζίδης, Β. (επιμ.), (1997), *Οι άγνωστοι Έλληνες του Πόντου (προσέγγιση στα σύγχρονα γεγονότα της Μαύρης Θάλασσας και του Κανκάσου)*. Αθήνα: Εταιρία Μελέτης Ελληνικής Ιστορίας, σ. 51-63. Πρβ. Μαραντζίδης, Ν., *Μιγλήτ Γιασασίν, Ζήτω το έθνος. Προσφυγιά, Κατοχή και Εμφύλιος. Εθνική ταυτότητα και πολιτική συμπεριφορά στους τουρκόφωνους εξπλινορθόδοξους του Δυτικού Πόντου*. σ. 57-83. Εδώ ο συγγραφέας εκκινώντας από μία προσπάθεια «αποδόμησης» των «εθνικών μύθων» καταλήγει στην απόδοση ευθυνών για τις βιαιότητες που σημειώθηκαν κατά την περίοδο του αντάρτικου στον Πόντο και τις σφαγές που ακολούθησαν την καταστολή του στη δράση των ποντιακών ανταρτικών ομάδων αγνοώντας το τουρκικό σχέδιο εξόντωσης των Ελλήνων της Μικράς Ασίας.

υπό την άτυπη μεν αλλά πολύ ισχυρή παραδοσιακή τους ηγεσία, που συνήθως δεν ήταν άλλος από τον οπληρχηγό τους στο αντάρτικο.⁴ Με λίγα λόγια πρόκειται για έναν πληθυσμό με ισχυρή πολεμική παράδοση.

Σε ό,τι αφορά την πολιτική τους τοποθέτηση, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι παρέμεναν πιστοί στον βενιζελισμό ακόμη και τη δεκαετία του '30 όταν ο επαναστάτης της Κρήτης αποτελούσε μία μακρινή ανάμνηση και είχε ήδη υπογράψει το σύμφωνο φιλίας Βενιζέλου - Κεμάλ. Η σταθερή αφοσίωση των Μπαφραίων στον Βενιζέλο εκδηλώθηκε στο τελευταίο βενιζελικό στρατιωτικό κίνημα, αυτό της 1^{ης} Μαρτίου του 1935, όταν πήραν τα όπλα τους και παρατάχθηκαν στον Στρυμόνα για να αντιμετωπίσουν την επίθεση των φιλοβασιλικών κυβερνητικών στρατευμάτων.⁵

Το φθινόπωρο του 1943, κι ενώ ολόκληρη η ανατολική πλευρά του Στρυμόνα στέναζε κάτω από το μάλλον σκληρότερο κατοχικό καθεστώς στην Ευρώπη, τη βουλγαρική κατοχή, οι Μπαφραλήδες αντάρτες με οπληρχηγό τον μπάρμπα - Θόδωρο Τσακίριδη, συμφώνησαν να αποτελέσουν ανεξάρτητο τμήμα συνεργαζόμενο με τον ΕΛΑΣ και δέχτηκαν στο λημέρι τους πολιτικό καθοδηγητή.⁶ Σε λιγότερο από έναν χρόνο, τον Αύγουστο του 1944, λίγες μέρες πριν από την απελευθέρωση, οι ίδιοι αντάρτες, θα υποδεχθούν στο Παγγαίο τους φιλοβασιλικούς αξιωματικούς του ελληνικού στρατού σύμφωνα με το βρετανικό σχέδιο για την ένταξη όλων των μη εαμικών ανταρτικών ομάδων σ' ένα συγκροτημένο ένοπλο σώμα για την αντιμετώπιση του ΕΛΑΣ στο πλαίσιο του αγώνα δρόμου για τη διαμόρφωση του μεταπολεμικού πολιτικού σκηνικού υπέρ των βρετανικών συμφερόντων.⁷

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από το παράδειγμά μας είναι τα εξής: μήπως το γεγονός αυτό είναι μεμονωμένο και αφορά αποκλειστικά την Νέα Μπάφρα Σερρών ή έχει γενικότερη ισχύ; Και το δεύτερο, και κυριότερο, και εφόσον ισχύει ως γενικό παράδειγμα, τι μεσολάβησε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα έτσι ώστε να προκληθεί αυτή η τόσο ριζική ιδεολογική μεταστροφή; Ή μήπως, εν τέλει, δεν πρόκειται για μεταστροφή, αλλά για μία φυσιολογική εξέλιξη εξαιτίας σταθερών ενδογενών χαρακτηριστικών των συγκεκριμένων κοινοτήτων που εκούσες άκουσες αναγκάστηκαν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν τόσο στο διεθνές όσο και στο εθνικό περιβάλλον στη διάρκεια του Πολέμου και οι οποίες οδήγησαν σ' έναν νέο εθνικό διχασμό με διαφορετικό περιεχόμενο και σύμβολα;

Σε ό,τι αφορά το πρώτο ερώτημα, η έρευνα έχει καταδείξει με τον πιο πειστικό τρόπο ότι η πολιτική συμπεριφορά των τουρκόφωνων Ποντίων κατά την κατοχή υπήρξε ταυτόσημη σε ολόκληρη τη Μακεδονία και ακολούθησε το ίδιο παράδειγμα, την ίδια πολιτική μετάλλαξη από τον φανατικό βενιζελισμό στην υποστήριξη της μοναρχίας. Ο Τσαούς Αντών στην Ανατολική Μακεδονία, ο Κίσα Μπασάκ στην Πιερία, ο Μιχάλαγας στην Κοζάνη και οι Λαζίκ, Δημητριάδης και Τσετέ - παπας στο Κιλκίς,

4 Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, ΑΕΕ/ΔΗΜ 2 ΑΒΕ 44, Φάκελος Νομαρχίας Δράμας 1940-1950, Κοινότυπα Εξοχής προς Νομαρχία Δράμας, «έκθεσις Ποιμενίδου Πέτρου», 395, 4/4/1968, σ. 2.

5 Μαραντζίδης, ό.π., σ. 101-106. Την προσήλωση των προσφύγων προς τον Βενιζέλο έχει επισημάνει και τεκμηριώσει πρώτος ο Μαυρογορδάτος στο «κλασικό» έργο του, Μavrogordatos, G. (1983), *Stillborn Republic, Social Coalitions and Party Strategies in Greece 1922-1936*. California University Press.

6 Χατζηνασασίου, ό.π., σ. 97-98.

7 Στο ίδιο, σ. 177-178.

όλοι τους προφανώς τουρκόφωνοι οπλαρχηγοί, βρέθηκαν στο αντιεαμικό ενώ προς το τέλος της Κατοχής προσχώρησαν στο αγγλόφιλο και φιλοβασιλικό στρατόπεδο την ίδια στιγμή που οι συμπατριώτες τους από τον ανατολικό Πόντο, αλλά και γενικότερα οι πρόσφυγες, ενίσχυσαν την αριστερά διατηρώντας έτσι την αντίθεσή τους στη μοναρχία. Και μάλιστα, ήταν τόσο έντονο αυτό το φαινόμενο που θεωρούνταν περίπου αυτονόητη η φιλοεαμική τοποθέτηση των προσφύγων σε σχέση με το γηγενές στοιχείο σε ολόκληρη την Ελλάδα όπου έχουμε προσφυγικές εγκαταστάσεις. Έχουμε δηλαδή, το φαινόμενο της διάσπασης του προσφυγικού κόσμου που ενώ υποστήριζε ενιαία και μαζικά τα βενιζελικά κόμματα σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, στη διάρκεια της Κατοχής η μεγάλη πλειοψηφία στρέφεται προς την αριστερά ενώ οι τουρκόφωνοι Πόντιοι στους αντιπάλους της!⁸

Για τον λόγο αυτό, διατυπώθηκαν αρχικά απόψεις - είναι πολύ έντονο αυτό στις εαμικές πηγές της εποχής⁹ αλλά και σε σύγχρονες πηγές,¹⁰ που ταύτιζαν την τουρκοφωνία με τον κοινωνικό και πολιτικό συντηρητισμό, και συχνά την πολιτισμική καθυστέρηση, μία αντίληψη που κυριαρχούσε παραδοσιακά στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο. Οπότε με βάση αυτή την αρνητική αντιμετώπιση της τουρκοφωνίας, ο συντηρητισμός και η καθυστέρηση δικαιολογούν την εχθρότητα των τουρκόφωνων προς το κοινωνικά και πολιτικά ριζοσπαστικό πρόγραμμα του ΕΑΜ. Το ενδιαφέρον είναι ότι δεν έχω συναντήσει ανάλογη αντιμετώπιση άλλων πληθυσμών εκ μέρους του ΕΑΜ, να αντιμετωπίζεται δηλαδή και η ολαβοφωνία ή η βλαχοφωνία ως ένδειξη πολιτισμικής καθυστέρησης, αλλά μόνον η τουρκοφωνία.

Αλλά, εάν η ταύτιση τουρκοφωνίας και πολιτισμικής υστέρησης είναι, ερμηνευτικά τουλάχιστον, προβληματική, εξίσου αμφισβητήσιμη είναι και η παρουσίαση του ΕΑΜ ως ριζοσπαστικού κινήματος με την αυθεντική έννοια του όρου, αυτού δηλαδή που στρέφεται εναντίον κάθε παράδοσης. Το ΕΑΜ, όπως εξάλλου μαρτυρεί και το όνομά του, ουδέποτε αμφισβήτησε τις εθνικές και θρησκευτικές παραδόσεις του ελληνικού λαού. Αντίθετα, το πρόγραμμα και τα επίσημα κείμενά του σε ό,τι αφορά την εξωτερική πολιτική και τα εθνικά θέματα, με τα σημερινά δεδομένα, θα μπορούσαν να θεωρηθούν

8 Κολιόπουλος, Ι. (1994), *Λεηλασία φρονημάτων, το μακεδονικό ζήτημα στην κατεχόμενη Αντική Μακεδονία 1941-1944*. Θεσσαλονίκη: εκδόσεις Βάνιας, σ. 91 και 97-98. Για τους τουρκόφωνους Πόντιους οπλαρχηγούς βλέπε περισσότερα στα σχετικά κεφάλαια στον συλλογικό τόμο, Ν. Μαραντζίδης (επιμ.), (2005), *Οι άβηλοι καπετάνιοι, αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και τον Εμφύλιον*. Αθήνα: βιβλιοπωλείο της Εστίας και τα κεφάλαια των Στράτου Δορδανά (για τον Μιχάλαγα και τον Κιοσα-Μπασάκ), Βάιου Καλογριά (για τους Λαζίκ και Δημητριάδη), Θανάση Καλλιανιώτη (για τον Μιχάλαγα) και Τάσου Χατζηνασασίου (για τον Αντών Τσαούς). Από πλευράς πρωτογενών πηγών, είναι συγκλονιστική η περιγραφή των τραγικών γεγονότων που συνόδευαν την απελευθέρωση και ιδιαίτερος της μάχης του Κιλκίς (4/11/44) μεταξύ ΕΛΑΣ και ένοπλων ομάδων εξοπλισμένων από τους Γερμανούς από τον επίσης τουρκόφωνο Πόντιο Ανθυπολοχαγό Μ. Καραχιοαρίδη, μεταξύ των οποίων, εκατοντάδες τουρκόφωνοι Πόντιοι, που φιλοξενείται στα αρχεία της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (909Β/8, «Εκθεσις των επιχειρήσεων και γεγονότων εν Μακεδονία κατά το έτος 1944»).

9 Τοσανκλίδης, Κ. (1990), *Το 13^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ, η Εθνική Αντίσταση στο Νομό Κιλκίς*. Θεσσαλονίκη: Μητσόπουλος, Θ. (1987), *Το 30^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ*. Αθήνα: εκδόσεις Οδυσσεάς. Αναφέρονται στο, Μαραντζίδης, ό.π., σ. 99.

10 Μαργαρίτης, Γ. «Εμφύλιες διαμάχες στην Κατοχή. Αναλογίες και διαφορές», στο Φλάισερ, Χ. & Σβορώνος, Ν. (επιμ.), (1990), *Η Ελλάδα 1936-44, Δικτατορία, κατοχή, αντίσταση, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου*. Αθήνα: Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος, σ. 505· Κολιόπουλος, ό.π., σ. 74.

ακόμη και εθνικιστικά με βάση μία ορισμένη αντίληψη φυσικά.¹¹ Το 26^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ Ανατολικής Μακεδονίας το οποίο έχω μελετήσει διεξοδικά, διέθετε ιερέα και εόρταζε την 25^η Μαρτίου όσο και τις μεγάλες θρησκευτικές εορτές, όπως το Πάσχα.¹² Μάλιστα ο παπα Παντελής Σαρασιδής, (Ψευδώνυμο: Παπαφλέσσας) Πόντιος, αλλά όχι τουρκόφωνος, σκοτώθηκε πολεμώντας τον Βούλγαρο κατακτητή, τον Αύγουστο του 1944.¹³ Η Έλλη Ερυθριάδου, σύντροφος του Γιώργη Ερυθριάδη (Πετρή), του πολιτικού καθοδηγητή του ΕΛΑΣ στην Ανατολική Μακεδονία, το φθινόπωρο του 1943 είχε συνοδεύσει η ίδια δύο Μπαφραλήδες από το Παγγαίο στο στρατηγείο του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία προκειμένου να πειστούν ότι το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αποτελεί εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα που σέβεται τη θρησκεία,¹⁴ «να δουν ότι έχουμε και παπάδες», όπως αναφέρει η Ερυθριάδου στη συνέντευξή της στον ερευνητή¹⁵ ενώ είναι ευρύτερα γνωστό ότι ο ίδιος ο Μητροπολίτης Κοζάνης Ιωακείμ ήταν μέλος του ΕΑΜ, όπως γνωστή είναι και η παρουσία του πατέρα Ανυπόμονου ως ιερέα στο στρατηγείο του ΕΛΑΣ. Είναι επομένως μη πειστική η ερμηνεία της επιφυλακτικής και τελικά εχθρικής αντιμετώπισης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ από τους τουρκόφωνους με βάση το πατριωτικό ή το θρησκευτικό στοιχείο, ότι δηλαδή δεν υπήρξε αρκετά πατριωτικό ή ότι τασσόταν εναντίον της θρησκείας. Θα πρέπει να αναζητήσουμε αλλού λοιπόν τα αίτια της αλλαγής της πολιτικής τοποθέτησης των τουρκόφωνων Ποντίων.

Αυτό που προξενεί εντύπωση είναι πως απ' όλες τις διαφορετικές συνιστώσες του ελληνικού εθνικού σχηματισμού, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι υπήρξαν οι μόνοι που με τέτοια συνέπεια αρχικά αντιστάθηκαν σθεναρά στην ενσωμάτωσή τους στον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και στη συνέχεια μετατράπηκαν σε φανατικούς αντιπάλους του. Μάλιστα, στις γερμανοκρατούμενες περιοχές οι τουρκόφωνοι οπληρχηγοί δέχτηκαν όπλα από τους

11 Εκτός από τα σχετικά κείμενα στα δημοσιευμένα αρχεία του ΚΚΕ και του ΕΑΜ, (ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα*, 5^{ος} τόμος, 1940-1945, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981 και ΚΚΕ, ΚΕ, *Κομμουνιστική Επιθεώρηση της εποχής της φασιστικής κατοχής*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981), βλέπε τη συνθετική μελέτη μας, Χατζηναστασίου, Τ., «Εμπρός ΕΛΑΣ για την Ελλάδα. Η εθνικοαπελευθερωτική διάσταση της Εθνικής Αντίστασης», *περιοδικό Άρδην*, τεύχος 65, Ιούνιος – Ιούλιος 2007, σ. 73-76 που στηρίζεται σε πλήθος πρωτογενών πηγών.

12 Χατζηναστασίου, Τ. (2003), «Ο ΕΛΑΣ στην περιοχή της Καβάλας και την Ανατολική Μακεδονία και Δυτική Θράκη μέσα από τις σελίδες του ημερολογίου του 26^{ου} Συντάγματος». Α' *Διεθνές Συνέδριο Βαλκανικών Ιστορικών Σπουδών*. «Η Καβάλα από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα», *Καβάλα 20-23 Σεπτεμβρίου 2001, Ιστορικό και Λογοτεχνικό Αρχείο Καβάλας*, Καβάλα, σ. 665-756. Πρόκειται για το μοναδικό, εξ όσων γνωρίζω, σωζόμενο και μάλιστα ακέραιο, δημοσιευμένο ημερολόγιο Συντάγματος του ΕΛΑΣ. Πολύ αξιόλογα, γλαφυρά και σε μεγάλο βαθμό αντικειμενικά τα δύο έργα ιστορικών και προσωπικών αναμνήσεων αξιωματικών του 26^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ, Ανατολικής Μακεδονίας, του διοικητή του Συντάγματος, μόνιμου λοχαγού, Κώστα Κωνσταντάρη (*Αγώνες και διωγμοί*, Αθήνα 1964) και του υπασπιστή του Συντάγματος, του δάσκαλου Στέργιου Βαλιούλη (*Πολλίτες β' κατηγορίας, Γ' έκδοση*. Θεσσαλονίκη 1985).

13 Χατζηναστασίου, *Αντάρτες και Καπετάνιοι*, ό.π., σ. 209.

14 Χατζηναστασίου, στο ίδιο, σ. 100-104.

15 Ερυθριάδου, Ε., 8/4/1996, Βύρωνας Αττικής. Το πλήρες αρχείο μου με μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις έχει κατατεθεί στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο Θεσσαλονίκης το οποίο εξέδωσε έναν μικρό τόμο με τις περιλήψεις των απομαγνητοφωνήσεων. (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.), Αρχείο Προφορικής Ιστορίας, *Κατάλογος Περιλήψεων των ηχογραφημένων μαρτυριών που παραχώρησαν στον Ε.Λ.Ι.Α. ο επίκουρος καθηγητής Νίκος Μαραντζίδης και ο Δρ. Ιστορίας Τάσος Χατζηναστασίου στο πλαίσιο της συνεργασίας του Ε.Λ.Ι.Α. με το Δίκτυο Μελέτης Εμφυλίων Πολέμων*, συντάκτες περιλήψεων Ελπίδα Βόγλη και Γιώργος Κουμαρίδης, Θεσσαλονίκη 2007).

Γερμανούς προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ.¹⁶ Μοναδική ίσως εξαίρεση αποτελεί το σώμα του οπλαρχηγού Κεπελέκ στο Κιλκίς που όπως αναφέρει σχετική έκθεση της τοπικής οργάνωσης του ΚΚΕ, «δεν είχε βάψει τα χέρια του με αίμα» και το καλοκαίρι του 1944 ζήτησε να ενταχθεί στο ΕΑΜ.¹⁷ Αυτό βέβαια συνέβη μετά τη διάλυση των αντιστασιακών οργανώσεων που δρούσαν στην περιοχή. Γενικά όμως στο Κιλκίς, όπως αναφέρουν πολύ χαρακτηριστικά δημοσιεύτες πηγές του ΚΚΕ: «ο αγώνας εδώ παίρνει το χαρακτήρα μεταξύ όλων των άλλων στοιχείων (τουρκόφωνοι, Σαρακατσάνοι, Βλάχοι) εναντίον των Καυκασίων», δηλαδή των Ποντίων προσφύγων, που ήρθαν στην Ελλάδα από τον Καύκασο που ανήκε στην ΕΣΣΑ.¹⁸ Γιατί όμως, ανάμεσα στο προσφυγικό στοιχείο ειδικά, οι τουρκόφωνοι Πόντιοι να κρατήσουν αυτή τη στάση;

Σύμφωνα με όλα τα διαθέσιμα δεδομένα, ο αντικομμουνισμός αποτελεί μία ιδεολογική σταθερά ανάμεσα στους τουρκόφωνους Πόντιους. Οι ίδιοι οι Τουρκόφωνοι πίστευαν πως το ποντιακό αντάρτικο (1916-1922) πηγήθηκε σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας της αποχώρησης των ρωσικών στρατευμάτων από τον ανατολικό Πόντο, που άφησαν τους αντάρτες ακάλυπτους. Γενικότερα, θεωρούσαν ότι η τύχη του μικρασιατικού ελληνισμού κρίθηκε σε μεγάλο βαθμό από τις συμφωνίες που υπέγραψαν ο Λένιν με τον Κεμάλ και που ενίσχυαν σημαντικά τις κεμαλικές δυνάμεις.¹⁹ Αντίθετα, φαίνεται πως οι Έλληνες Πόντιοι που βρέθηκαν στην περιοχή του Καυκάσου ευνοήθηκαν από τα μέτρα που έλαβε η νέα σοβιετική κυβέρνηση και όσοι τελικά ήρθαν στην Ελλάδα, ήταν ευνοϊκά διακείμενοι προς την αριστερά.²⁰ Επομένως, ειδικά οι τουρκόφωνοι έχουν διαμορφώσει ήδη από τον Πόντο μία εχθρική προδιάθεση απέναντι στην ΕΣΣΑ και την αριστερά γενικότερα.

Τη δεκαετία του '40 έχει διαμορφωθεί ένα εντελώς διαφορετικό κοινωνικό και πολιτικό τοπίο. Η αντιπαράθεση βενιζελισμού – μοναρχισμού που διήρκεσε από τη δεκαετία του '10 ως και τη δικτατορία του Μεταξά, αυτό δηλαδή που επικράτησε να ονομάζεται «Εθνικός Διχασμός», έληξε, από μία πανουργία της Ιστορίας, με την απόρριψη του παλικού τελεσιγράφου από ένα πρόσωπο, τον Μεταξά, που συμβόλιζε πολιτικά και ιδεολογικά τον διχασμό. Κι ενώ οι προπολεμικοί κομματικοί σχηματισμοί πρακτικά έχουν ήδη αποδυναμωθεί εξαιτίας της δικτατορίας, η Κατοχή θα προσφέρει στο ΚΚΕ τη δυνατότητα να βρεθεί στο προσκήνιο αναλαμβάνοντας, με την εμπειρία της παράνομης δράσης, να οργανώσει την αντίσταση του λαού.

Για να περιοριστώ μόνο στο ζήτημα που μας απασχολεί εδώ, το ΚΚΕ ενδιαφέρθηκε εξ αρχής να εντάξει στις γραμμές του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ όλες τις κοινότητες και ομάδες

16 Βλέπε τη σχετική βιβλιογραφία στην υποσημείωση 8, όπως και στη συνθετική εργασία του Μαραντζίδου, *Γιασασίν Μιγίβέτ*, ό.π.

17 Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 414, Φ. 23/7/22, 19/6/1944, «Έκθεση της ΠΕ (Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ) Κιλκίς από της 1/3/44 μέχρι της 31/6/44 προς το ΜΓ (Μακεδονικό Γραφείο του ΚΚΕ)» και στο ίδιο αρχείο: Φ. 23/7/36, ΚΚΕ Κιλκίς, 9/8/1944.

18 Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 414, Φ. 23/7/31, «ΚΚΕ ΠΕ Κιλκίς προς την Γ. ΚΕΜ, 29/7/44».

19 Αγτζίδης, Β. (1997), *Παραευξείνιος διασπορά, οι ελληνικές εγκαταστάσεις στις ΒΑ περιοχές του Ελληνικού Πόντου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, σ. 198, υποσ. 108.

20 Κολιόπουλος, ό.π. σ. 91.

του πληθυσμού, χωρίς να κάνει διάκριση. Από τις πηγές ωστόσο διαφαίνεται πως η προσέγγιση των τουρκόφωνων Ποντίων, υπήρξε προβληματική. Οι διαθέσιμες πηγές παρότι αποσπασματικές και μάλλον φειδωλές σε αποκαλύψεις λεπτομερειών, είναι μάλλον εύλωπτες. Για παράδειγμα, μία πηγή προερχόμενη από τον ΕΛΑΣ αναφέρει πως όταν επιχειρήθηκε η προσέγγιση του παλιού αντάρτη του Πόντου, Κιοιά Μπασάκ στην Πιερία, αυτό έγινε «με κάποια αδεξιότητα».²¹ Από μία έκθεση της Περιφερειακής Επιτροπής του ΚΚΕ Νιγρίτας με τον χαρακτηριστικό τίτλο: «υπόθεση των Μπαφραίων του Νομού Σιρμούνος», όπως λεγόταν τότε η περιοχή της Νιγρίτας Σερρών, αναφέρεται πως έγιναν «σεκταριστικά» λάθη στην προσπάθεια προσέγγισης των τουρκόφωνων Ποντίων.²² Ενώ σε άλλη έκθεσή της η ΠΕ Νιγρίτας του ΚΚΕ παραδέχεται ότι έχουν γίνει λάθη «αριστερού και δεξιού χαρακτήρα». Αναφέρονται συγκεκριμένα οι εκτελέσεις αθώων από τον ΕΛΑΣ και η απαλλαγή αποδεδειγμένων εγκληματιών.²³ Από αυτή την απολογητική έκθεση μπορούμε να συμπεράνουμε πως το ΚΚΕ πράγματι ενδιαφέρθηκε να εντάξει στις γραμμές του και τους τουρκόφωνους που εξάλλου αποτελούσαν ένα αξιόμαχο και εμπειροπόλεμο κομμάτι του ελληνικού πληθυσμού της υπαίθρου. Αποδείχθηκε ωστόσο, ότι η τακτική που ακολουθήθηκε στην προσέγγισή πληθυσμών που, όπως είδαμε, ήταν προκατειλημμένοι έως εχθρικοί απέναντι στους κομμουνιστές, απέτυχε παταγωδώς.

Όπως έχει δείξει πλέον πειστικά η έρευνα των τελευταίων χρόνων, ο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ από το φθινόπωρο του 1943 επεχείρησε σε όλη την Ελλάδα να εντάξει τους υπόλοιπους, ανεξάρτητους, ένοπλους σχηματισμούς και ομάδες στις γραμμές του. Αυτό φυσικά δεν αφορούσε τους τουρκόφωνους αποκλειστικά αλλά κάθε ανεξάρτητη ομάδα. Σε πρώτη φάση γινόταν κάλεσμα για συνεργασία και όταν η άλλη πλευρά αρνιόταν να υπαχθεί στις οργανωτικές δομές του ΕΛΑΣ, ακολουθούσε στρατιωτική επιχείρηση διάλυσης του ανεξάρτητου σώματος.²⁴ Η προσπάθεια, επομένως, μονοπόλησης της ένοπλης κυρίως αντίστασης από τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για την αφύπνιση των αντικομμουνιστικών ανακλαστικών που προϋπήρχαν στους τουρκόφωνους Ποντίους.

Αυτή ωστόσο είναι η μία πλευρά. Σε ορισμένες περιοχές, όπως για παράδειγμα στα Ίμερα Κοζάνης και στη Νιγρίτα Σερρών ένοπλες ομάδες τουρκόφωνων Ποντίων εξοπλίστηκαν από τους Γερμανούς και επιτέθηκαν δολοφονώντας και βιαιοπραγώντας σε

21 Δορδανάς, Σ., «Κεντρική Μακεδονία», στον τόμο, Μαραντζίδης, Ν. (επιμ.), (2005), *Οι άγριοι καπετάνιοι, αντικομμουνιστές ένοπλοι στα χρόνια της Κατοχής και τον Εμφύλιον*. Αθήνα: βιβλιοπωλείο της Εστίας, σ. 116-117.

22 Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 414, Φ. 3/7/72, «ΚΚΕ ΠΕ Νιγρίτας» «έκθεση πάνω στην υπόθεση των Μπαφραίων νομού Σιρμούνος», 25/3/44.

23 Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας, Αρχείο ΚΚΕ, κουτί 414, Φ. 23/7/73, «Σχετικά με πληροφορίες και παρεξηγήσεις πάνω στο απελευθερωτικό κίνημα της περιφέρειας Νιγρίτας.»

24 Φλάσιερ, Χ. (1994), *Στέμμα και οβάστια, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, τόμος 2ος*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σ. 193. Ο συγγραφέας παραπέμπει σε άρθρο του Γ. Ζεύγου, μέλους του Πολιτικού Γραφείου στην ΚΟΜΕΠ (Κομμουνιστική Επιθεώρηση) που δημοσιεύτηκε τον Σεπτέμβριο του 1943. Χατζηνασασαίου, *Αντάρτες και καπετάνιοι*, ό.π., σ. 77. Βλέπε επίσης την εισήγηση του Σιάντου, Γ. στην 2^η Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ (Δεκέμβριος 1943) που δημοσιεύεται στο ΚΚΕ, 5^{ος} τόμος, ό.π., σ. 306-307.

βάρος μελών του ΕΑΜ, πριν αυτό εκδηλώσει επιθέσεις εναντίον τους.²⁵ Ούτε βέβαια μία πολιτική διαφωνία πάνω στο πρόγραμμα ή οι αστοχίες της επικοινωνιακής πολιτικής του ΕΑΜ αρκούν για να εξηγήσουν πειστικά την μετατροπή ολόκληρου ένοπλου σώματος, όπως αυτού του Κισιά Μπασάκ από τον Κούκο Πιερίας σε τμήμα του γερμανικού στρατού κατοχής.

Ο Νίκος Μαραντζίδης στην εξαιρετική μονογραφία του για τους τουρκόφωνους Πόντιους καταλήγει στο εξής συμπέρασμα: «η σε γενικές γραμμές ομοιόμορφη στάση των τουρκόφωνων Ποντίων την περίοδο της Κατοχής μπορεί να αποδοθεί κατά πρώτο λόγο στις επιλογές της ηγεσίας, την ικανότητά της να επιβάλει αυτές τις επιλογές στο εσωτερικό της ομάδας... δευτερευόντως δε σε ενδογενή χαρακτηριστικά της ομάδας (έλλειψη ενδοκοινοτικών συγκρούσεων, αυξημένη συνοχή)».²⁶ Θα μου επιτρέψετε να διαφωνήσω με αυτή την προσέγγιση όχι απλώς επειδή τελευταία είναι της... μόδας να διαφωνεί κανείς με τον Μαραντζίδα, αλλά γιατί στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν υπάρχει επαφή ανάμεσα στις ηγεσίες των διάσπαρτων τουρκόφωνων κοινοτήτων και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να θεωρήσουμε πως όλοι οι ηγέτες σε κάθε περιοχή, από τη Δυτική ως την Κεντρική και την Ανατολική Μακεδονία έκαναν συμπτωματικά τις ίδιες επιλογές. Πρέπει επομένως να αναζητήσουμε τα αίτια αυτών των επιλογών περισσότερο στα ενδογενή χαρακτηριστικά των τουρκόφωνων κοινοτήτων, και στην αντιμετώπισή τους από τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Αλλά τα ενδογενή χαρακτηριστικά δεν αφορούν μόνον τη συνοχή της κοινότητας, γιατί αυτή απλώς αποκλείει, ή έστω περιορίζει σημαντικά την πιθανότητα ύπαρξης ατομικών ή έστω μειοψηφικών επιλογών στο εσωτερικό της. Έχω την άποψη ότι η αποτυχία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να προσεταιριστεί αυτές τις κοινότητες θα πρέπει να αναζητηθεί στη διαφορά αντίληψης για την κοινωνικοπολιτική οργάνωση. Γιατί το ΕΑΜ, δια μέσου των κομμουνιστών καθοδηγητών που συνήθως ανέλαβαν τις διαπραγματεύσεις, αντιμετώπιζε τους χωρικούς ως άτομα, ως μέλη ενός κινήματος που όφειλαν υπακοή σε μία ξένη προς αυτούς διοίκηση και όχι ως αυτόρκες κοινότητες που, στην καλύτερη περίπτωση, δεν κατανοούσαν τις κοινωνικοπολιτικές επιδιώξεις του ΕΑΜ αφού γι' αυτές αυτό το ζήτημα ήταν λυμένο ενώ αντιμετώπιζαν με καχυποψία αν όχι με εχθρότητα την απώλεια της αυτονομίας τους. Και όταν θεώρησαν ότι αυτή η αυτονομία απειλείται επέλεξαν να αντισταθούν ένοπλα και, ανάλογα με την περίπτωση, να συμμαχήσουν σε τακτικό επίπεδο με τους κατακτητές αναλαμβάνοντας επιθετικές πρωτοβουλίες.

Συμπερασματικά λοιπόν, θα έλεγα καταλήγοντας πως η μετάλλαξη των πρώην βενιζελικών τουρκόφωνων προσφύγων από τον Δυτικό Πόντο σε φιλομοναρχικούς, κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οφείλεται κατά βάση στα ήδη διαμορφωμένα αντικομμουνιστικά ανακλαστικά τα οποία αντί να ξεπεραστούν στο πλαίσιο μιας πανεθνικής απελευθερωτικής προσπάθειας, όπως είχε αρχικά επιτευχθεί κατά τον ελληνοϊταλικό και ελληνογερμανικό πόλεμο, αντίθετα, με σοβαρές εκατέρωθεν ευθύνες, θα αφυπνιστούν, θα πολλαπλασιαστούν και θα οδηγήσουν σε μία φονικότατη σύγκρουση.

25 Για τα γεγονότα στα Ίμερα Κοζάνης (Απρίλιος 1943) βλέπε, Ενεπεκίδης, Π. (1964), *Η εθνητική αντίσταση 1941-1944 και τα μυσικά αρχεία της Βέρμαχτ στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εστία, σ. 240· Φλάσιερ, Χ. (1994), *Στέμμα και οβάσκις, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, τόμος 2ος*. Αθήνα: εκδόσεις Παπαζήση, σ. 122-123. Για τα γεγονότα της Νιγρίτας βλέπε, Χατζηναστασίου, Τ., «Ο πρώτος γύρος του Εμφυλίου Πολέμου στη γερμανοκρατούμενη δυτική πλευρά του Στρυμόνα, Σεπτέμβριος-Δεκέμβριος 1943», *Βαλκανικά Σύμμεκτα, τεύχος 12-13*, 2001-2002, σ. 173-188.

26 Μαραντζίδης, *Γιασασίν Μιθλέτ*, ό.π. σ. 159.

Σύνδεσμος
Φιλολόγων
Αργολίδας

ΔΗΜΟΣ
**Άργους
Μυκηνών**

ΚΟΙΝΩΦΕΛΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ
ΔΗΜΟΥ ΑΡΓΟΥΣ-ΜΥΚΗΝΩΝ

1915 2015

100 χρόνια από τον
Εθνικό Διχασμό

*Οι πολιτικές, πολιτειακές, κοινωνικές διαστάσεις
των γεγονότων και οι μεταγενέστερες επιδράσεις*

πρακτικά διημερίδας 7-8 Νοεμβρίου 2015

Άργος 2018